

ZBIGNIEW ZIOŁO

*Zarys holistycznej koncepcji
funkcjonowania regionu miejskiego*

An outline of a holist concept of the functioning of an urban region

We współczesnej metodologii coraz częściej podnoszona jest potrzeba całościowego rozpatrywania określonych zjawisk przestrzennych w konwencji teorii systemów. Podejście to umożliwia badania złożonych struktur przestrzennych, w tym także przemian dokonujących się w strukturze regionu miejskiego. Wydaje się, iż jest ono szczególnie przydatne w obecnej sytuacji zmian systemu gospodarowania, które związane są z przechodzeniem od systemu centralnego sterowania do systemu gospodarki rynkowej. W dokonującym się procesie transformacji zmieniają się cele i warunki funkcjonowania struktur przestrzennych, stwarzając nowe przesłanki dla rozwoju podmiotów gospodarczych i inwestycji oraz zmian ich wzajemnych powiązań. Sprzyjają temu ustawy kładące większy nacisk na zmianę zachowań przedsiębiorstw i instytucji w kierunku wyzwalania przedsiębiorczości w poszczególnych dziedzinach życia, a także na rozwój samorządności.¹

W nowej sytuacji, na podstawie mechanizmów funkcjonujących w formacji kapitalistycznej, będą musiały dokonywać się przekształcenia regionów miejskich, celem dostosowania ich struktur i elementów do reguł gospodarki rynkowej. W działaniach tych niezwykle ważnym zadaniem jest maksymalne przyspieszenie rozwoju procesów dostosowawczych i dążenie do skracania dystansu cywilizacyjnego w stosunku do porównywalnych regionów miejskich państw rozwiniętych. W konsekwencji tych działań muszą być stworzone nowe układy regionów miejskich, które będą mogły rozwijać partnerską współpracę

¹ S. Kurowski, *Polityka gospodarcza PRL – analiza krytyczna*, Wyd. Spotkania, Warszawa 1990; R. Domański, *Gospodarka przestrzenna*, PWN, Warszawa 1993; U. Wich (red.), *Gospodarka – przestrzeń – środowisko*, Wyd. UMCS, Lublin 1996.

z innymi regionami tego typu w integrującej się Europie i świecie.² Jeżeli w polskich regionach miejskich nie zostaną dokonane w miarę szybkie korzystne przemiany, to nasilać się w nich będzie coraz silnej postępująca tendencja prowadząca do zapaści cywilizacyjnej i wegetacja gospodarczo-społeczna na peryferiach zachodnio-europejskiego biegunu wzrostu.³

W świetle przedstawionych założeń w niniejszych rozważaniach ograniczmy się do zarysowania holistycznej koncepcji relacji elementów wyróżnionych w strukturze regionu miejskiego. Wydaje się, iż zaproponowany wzorzec może być wykorzystany w sterowaniu procesem transformacji zarówno aglomeracji miejskich, jak i układów regionalnych.

Region miejski jest specyficzną strukturą przestrzenną, która wykształciła się w złożonym procesie przemian społeczno-gospodarczych i politycznych.⁴ W konsekwencji w jego współczesnych układach przestrzenno-funkcjonalnych nawarstwiło się wiele różnorodnych elementów, które przetrwały z różnych okresów oraz faz rozwojowych. W procesie zmian poszczególnych elementów często zmieniały one swoje funkcje i kształtowane były przez różne czynniki, w wyniku czego odznaczały się odmiennymi tendencjami zachowań.

Niniejsze rozważania są kontynuacją wcześniejszych prac związanych m. in. z wpływem przedsiębiorstwa przemysłowego na powstanie i kształtowanie się nowego miasta,⁵ przemianami powiązań miasta z dużym przedsiębiorstwem przemysłowym oraz modelowaniem biegunów wzrostu regionalnego.⁶

W konsekwencji przyjmownia reguł gospodarki rynkowej, zmieniają się warunki funkcjonowania i rozwoju poszczególnych elementów struktury regionu miejskiego.

W świetle teorii systemów możemy przyjąć, iż elementy struktury regionu miejskiego reprezentują różnorodne podmioty gospodarcze i instytucje oraz umożliwiające ich funkcjonowanie elementy liniowe i przestrzenne.

Poszczególne podmioty gospodarcze i instytucje nie są jednorodnymi elementami, ale charakteryzują się określonym stopniem zróżnicowania potencjału społeczno-gospodarczego, rangą w hierarchicznej strukturze regionu miejskiego i zasięgiem swojego oddziaływania. W świetle zarysowanych przesłanek

² A. Kukliński, *Europejski kontekst przekształceń polskiej przestrzeni* [w:] *Koncepcja polityki przestrzennego zagospodarowania kraju*, pod red. J. Kołodziejskiego, Polska 2000 Plus, CUP, Warszawa 1995.

³ J. Turczyn-Zioło, Z. Zioło, *Przesłanki rozwoju obszarów przygranicznych Polski wschodniej*, Ogólnopolski Zjazd PTG, Referaty i postery, PTG Oddz. Lublin, UMCS, Lublin 1994.

⁴ *Geografia osadnictwa i ludności w niepodległej Polsce. Lata 1918–1993*, t. 1, pod red. S. Liszewskiego, Sekcja Geografii Osadnictwa i Ludności PTG, Łódź 1993.

⁵ Z. Zioło, *Wpływ zakładu (przedsiębiorstwa) przemysłowego na powstanie i kształtowanie się dużego miasta – zarys teoretyczny*, Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geographica 11, pod red. S. Liszewskiego, Łódź 1989.

⁶ Z. Zioło, *Wpływ przemysłu na rozwój społeczno-ekonomiczny regionu rzeszowskiego*, PWN, Warszawa 1980.

rozwijając koncepcję klasyfikacji jednostek wypracowaną na gruncie bazy ekonomicznej miast, w strukturze regionu miejskiego możemy umownie wyróżnić elementy o funkcjach:

- * wiodących (podstawowych),
- * komplementarnych,
- * standardowych (regionalnych),
- * lokalnych.

Elementy o funkcjach wiodących są jednostkami motorycznymi, napędzającymi złożony proces przemian społeczno-gospodarczych regionu miejskiego. Cechują się one znaczącą rolą w układzie krajowym i międzynarodowym w zakresie: podziału pracy, aktywności innowacyjnej, aktywności kultury duchowej (umysłowej), zasobów kultury materialnej, wyposażenia infrastrukturalnego. Reprezentują je: duże przedsiębiorstwa przemysłowe i budowlane, wytwarzające wyroby konkurencyjne na międzynarodowym i krajowym rynku, szkoły naukowe i instytuty tworzące oraz wdrażające nowe osiągnięcia technologiczne i techniczne nowoczesnych produktów a także upowszechniające nowe rozwiązania prawno-organizacyjne funkcjonowania gospodarki różnej skali, banki, lotniska, nowoczesnie zorganizowane i o znacznej pojemności urządzenia przekazywania informacji, dogodne urządzenia szybkiego transportu i in.

Elementy o funkcjach komplementarnych obejmują jednostki pracujące w zasadzie na potrzeby elementów wiodących. Reprezentują je przedsiębiorstwa i instytucje wykonujące dla ich potrzeb prace remontowe (często specjalistyczne), adaptacyjne, podejmujące produkcję eksperymentalną, produkcję w skali półtechnicznej, prace projektowo-wdrożeniowe, produkcję aparatury naukowej (kontrolno-pomiarowej), przygotowujące kadry pracownicze oraz wykonujące niezbędną produkcję specjalistyczną.

Elementy o funkcjach standardowych reprezentują zakłady produkcyjne i usługowe oraz instytucje pracujące w zasadzie na potrzeby regionu miejskiego. Są to zwykle sporadycznie występujące jednostki związane z produkcją przemysłową, budowlaną, rolniczą, z usługami dla potrzeb innych różnorodnych podmiotów gospodarczych i instytucji oraz ludności. Podstawowym zadaniem tej grupy elementów jest dbałość o tworzenie warunków dla jak najlepszego funkcjonowania elementów wiodących i komplementarnych, podnoszenia konkurencyjności regionu miejskiego w drodze wytwarzania nowoczesnego otoczenia dla rozwoju przedsiębiorczości, napływu kapitału oraz podnoszenia standardu pracy i życia ludności.

Elementy o funkcjach lokalnych reprezentują powszechnie występujące w strukturze regionu podmioty gospodarcze, instytucje pracujące na potrzeby lokalne (dzielnice, osiedla, jednostek urbanistycznych). Reprezentują je zakłady produkcyjne i usługowe pracujące na potrzeby ludności oraz innych podmiotów gospodarczych skali lokalnej, czy regionalnej a także instytucje: podstawowego szczebla gospodarki samorządowej, finansowe, łączności i transportu, oświatowo-wychowawcze, kulturowe, sportowe (zagospodarowanie wolnego czasu) i in.

Tab. 1. Model funkcjonowania elementów podstawowych w strukturze regionu miejskiego
 A model of functioning of basic elements in the structure of an urban region

Elementy o funkcjach	Elementy o funkcjach						Otoczenie		
	wiodących	komplementarnych	standardowych	lokalnych	regionalne	krajowe	międzynarodowe		
	x_1, \dots, x_n	k_1, \dots, k_b	s_1, \dots, s_d	l_1, \dots, l_h	r_1, \dots, r_u	c_1, \dots, c_p	m_1, \dots, m_z		
Wiodących x_1 · x_n	x_{ij}^1	x_{ij}^k	x_{ij}^s	x_{ij}^l	x_{ij}^r	x_{ij}^c	x_{ij}^m		
Komplementarnych k_1 · k_b	k_{ij}^1	k_{ij}^k	k_{ij}^s	k_{ij}^l	k_{ij}^r	k_{ij}^c	k_{ij}^m		
Standardowych s_1 · s_d	s_{ij}^1	s_{ij}^k	s_{ij}^s	s_{ij}^l	s_{ij}^r	s_{ij}^c	s_{ij}^m		
Lokalnych l_1 · l_h	l_{ij}^1	l_{ij}^k	l_{ij}^s	l_{ij}^l	l_{ij}^r	l_{ij}^c	l_{ij}^m		
Otoczenie: Regionalne r_1 · r_u	r_{ij}^1	r_{ij}^k	r_{ij}^s	r_{ij}^l	r_{ij}^r	r_{ij}^c	r_{ij}^m		
Krajowe c_1 · c_p	c_{ij}^1	c_{ij}^k	c_{ij}^s	c_{ij}^l	c_{ij}^r	c_{ij}^c	c_{ij}^m		
Międzynarodowe m_1 · m_z	m_{ij}^1	m_{ij}^k	m_{ij}^s	m_{ij}^l	m_{ij}^r	m_{ij}^c	m_{ij}^m		

W procesie funkcjonowania, w strukturze przestrzennej regionu miejskiego, wykształcają się różnorodne relacje wewnętrzne występujące między różnorodnymi elementami oraz relacje zewnętrzne elementów z różnymi kategoriami otoczenia: lokalnego, regionalnego, krajowego, międzynarodowego (tab. 1).

I. W procesie funkcjonowania regionu miejskiego, wytwarzają się:

1. Relacje wewnętrzne między elementami tego samego typu, a to:

a) relacje między elementami wiodącymi określa macierz:

$$[x_{ij}^a] \quad (i=1,a; j=1,a)$$

b) relacje między elementami komplementarnymi:

$$[k_{ij}^b] \quad (i=1,b; j=1,b)$$

c) relacje między elementami o funkcjach standardowych:

$$[s_{ij}^s] \quad (i=1,d; j=1,d)$$

d) relacje między elementami lokalnymi:

$$[l_{ij}^l] \quad (i=1,h; j=1,h)$$

2. Relacje aktywne, obejmujące wpływ danej kategorii elementów na pozostałe kategorie. Obrazują one np.:

a) wpływ elementów wiodących na elementy o funkcjach:

– komplementarnych:

$$[x_{ij}^k] \quad (i=1,a; j=1,b)$$

– standardowych:

$$[x_{ij}^s] \quad (i=1,a; j=1,d)$$

b) wpływ elementów standardowych na elementy o funkcjach:

– wiodących:

$$[s_{ij}^x] \quad (i=1,d; j=1,a)$$

c) podobnie określamy relacje aktywne występujące między elementami komplementarnymi a elementami:

– wiodącymi:

$$[k_{ij}^x] \quad (i=1,b; j=1,a)$$

d) a także między elementami lokalnymi a elementami:

– komplementarnymi:

$$[l_{ij}^k] \quad (i = 1, h; j = 1, b)$$

– wiodącymi:

$$[l_{ij}^x] \quad (i = 1, h; j = 1, a)$$

3. Relacje pasywne obrazują wpływ poszczególnych kategorii elementów na dane ich kategorię. Obejmują one np.:

a) wpływ poszczególnych elementów na elementy wiodące:

– wpływ elementów komplementarnych:

$$[k_{ij}^x] \quad (i = 1, b; j = 1, a)$$

– wpływ elementów standardowych:

$$[s_{ij}^x] \quad (i = 1, d; j = 1, a)$$

b) wpływ poszczególnych elementów na elementy lokalne:

– wpływ elementów wiodących:

$$[x_{ij}^l] \quad (i = 1, a; j = 1, h)$$

– wpływ elementów standardowych:

$$[s_{ij}^l] \quad (i = 1, d; j = 1, h)$$

W podobny sposób określamy relacje pasywne występujące między pozostałymi kategoriami elementów.

II. Drugą kategorię tworzą relacje zewnętrzne. Obrazują one aktywne i pasywne powiązania zróżnicowanych elementów struktury regionu miejskiego z otoczeniem: regionalnym, krajowym, międzynarodowym.

1. Aktywne relacje zewnętrzne obrazują wpływ danej kategorii elementów na pozostałe kategorie otoczenia, np.:

a) relacje aktywne elementów wiodących z elementami otoczenia:

– regionalnego ilustruje macierz:

$$[x_{ij}^l] \quad (i = 1, a; j = 1, n)$$

– krajowego:

$$[x_{ij}^c] \quad (i = 1, a; j = 1, p)$$

– międzynarodowego:

$$[x_{ij}^m] \quad (i = 1, a; j = 1, z)$$

b) relacje aktywne elementów komplementarnych z elementami otoczenia:

– krajowego:

$$[k_{ij}^c] \quad (i = 1, b; j = 1, p)$$

Podobnego typu relacje aktywne wytwarzają pozostałe kategorie elementów (standardowe, lokalne).

2. Pasywne relacje zewnętrzne obejmują wpływ elementów występujących w poszczególnych kategoriach otoczenia na dany typ elementów regionu miejskiego. Np.:

a) powiązania pasywne elementów wiodących z otoczeniem:

– regionalnym ilustruje macierz:

$$[r_{ij}^r] \quad (i = 1, n; j = 1, a)$$

– krajowym;

$$[c_{ij}^x] \quad (i = 1, p; j = 1, a)$$

– międzynarodowym:

$$[m_{ij}^x] \quad (i = 1, z; j = 1, a)$$

b) relacje pasywne elementów lokalnych z elementami otoczenia:

– krajowego:

$$[c_{ij}^l] \quad (i = 1, p; j = 1, h)$$

– międzynarodowego:

$$[m_{ij}^l] \quad (i = 1, z; j = 1, h)$$

Podobnego typu pasywne relacje możemy określić dla pozostałych kategorii elementów struktury regionu miejskiego.

Przedstawiony model relacji elementów pozwala na całościowe rozpatrywanie funkcjonowania regionu miejskiego. Wskazuje ona na fakt, iż poszczególne elementy pełnią w nich określone funkcje i wykazują między sobą różnego typu powiązania. Stąd idea modelu może mieć duże znaczenie aplikacyjne w procesie przechodzenia do gospodarki rynkowej. Model wskazuje bowiem, iż zmiana jednego z elementów pociąga za sobą zmiany zachowań pozostałych elementów. Dlatego może on być pewnym wzorcem dla projektowania i oceny przyjmowanych strategii zmian strukturalno-funkcjonalnych regionu miejskiego. Oznacza to, iż zmieniając warunki funkcjonowania dowolnego elementu (np. wodącego), musimy przewidzieć (uwzględnić) spowodowane przez niego skutki, jakie nastąpią między wyróżnionymi kategoriami elementów, które ilustrują odpowiednie wektory aktywnych i pasywnych powiązań.

SUMMARY

The contemporary methodology of economic-spatial studies more and more often undertakes an attempt to view the functioning and development of regional structures in a holistic way. In reference to this premises, the present paper, which makes use of the ideas of a theory of systems, makes an attempt to construct a model of functioning of an urban region. Its structure contains the elements which fulfil definite functions such as complementary, standard (regional) and local ones. It was assumed that in the process of functioning, these elements show different types of chain and reversible connections, which in a definite degree influence the changes of their potential and changes in inter-relations. In consequence, they create a new structure of a given urban regional structure. The degree of intensity of functional links occurring between different types of elements is presented by means of matrix flows. It seems that the form of the model makes it possible to look in a holistic way at the processes of transformations which are taking place in the new conditions of market economy, and therefore this form can be used while constructing a strategy of development, especially of big cities.